

Мазніченко О. І.,

Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України, м. Київ

МАСОВА ДВОМОВНІСТЬ НА ТЕРИТОРІЇ ТУНІСУ ЯК НАСЛІДОК ФРАНЦУЗЬКОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу історичної зумовленості співфункціонування на території сучасного Тунісу арабської і французької мов. Зокрема, робиться спроба дослідити вплив мовної політики колоніального режиму на формування лінгвістичної ситуації в незалежному Тунісі.

Ключові слова: білінгвізм, мовна (лінгвістична) ситуація, мовна політика, франконізація.

Статья посвящена анализу исторической обусловленности функционирования на территории современного Туниса арабского и французского языков. В частности, делается попытка исследовать влияние языковой политики колониального режима на формирование лингвистической ситуации в независимом Тунисе.

Ключевые слова: билингвизм, языковая (лингвистическая) ситуация, языковая политика, франконизация.

The article is devoted to the analysis of the historical conditionality of co-functioning of Arabic and French languages in the modern Tunisia. In particular, it attempts to investigate the influence of the language policy of the colonial mode on formation of the linguistic situation in the independent Tunisia.

Key words: bilingualism, linguistic situation, language policy, francization.

В умовах значного поживлення процесів міжкультурної комунікації розвиток контактної лінгвістики потребує інтенсифікації. Тому *актуальність* вивчення історичного аспекту розвитку арабсько-французького білінгвізму на території Тунісу обумовлена саме необхідністю перманентного розширення теоретико-методологічної бази лінгвістики мовних контактів.

Метою представленого дослідження є обґрунтування причин виникнення масової арабсько-французької двомовності на території Тунісу.

Остання третина XIX ст. позначилася різким погіршенням економічної і фінансової ситуації в Тунісі, що в свою чергу призвело до посилення залежності країни від імперіалістичних держав, особливо від Франції, та створило передумови для військової окупації її території. Свою незалежність Туніс втратив 12 травня 1881 року після підписання Бардоського договору, підкріпленого 8 червня 1883 року Франко-туніською угодою, яка остаточно перетворила його на французький протекторат [2, с. 11-17; 8, с. 17; 11].

За 75 років колоніального режиму¹ Туніс зазнав суттєвих змін не лише в соціокультурній площині, але й в лінгвістичній.

Так, доколоніальний Туніс повноправно вважався багатомовною країною, лінгвістичну панораму якого представляли такі мови, як арабська (її літературний і розмовний варіанти), берберська (з її численними наріччями), турецька², французька, італійська³ та ін. Сучасне туніське мовне середовище теж не назвеш однорідним, однак тривале перебування під французьким протекторатом все ж значно скоротило список поширених на території країни мов.

Колоніальна політика Франції в Тунісі, як і в інших країнах Північної Африки, концентрувалася навколо ідеї верховенства європейської цивілізації й повної етнічної асиміляції автохтонного населення окупованих територій. Для насадження нової ідеології та культури основним інструментом було обрано французьку мову, привілейований статус якої забезпечувала мовна політика Франції, спрямована на обмеження функціонування інших мов, зокрема арабської як домінуючої та італійської як мови-конкурента, з метою їх повного витіснення з ужитку на користь французької [7, с. 21-23; 8, с. 17].

При цьому процес франконізації торкнувся не лише корінного населення Тунісу, але й нефранкомовних представників численної європейської спільноти⁴, адже асиміляція останніх була запорукою зміцнення позицій Франції у протектораті і остаточної перемоги у конкурентній боротьбі з Італією. Тому цілком закономірно, що вже 15 вересня 1888 року французька стала обов'язковою для європейських учнів початкової і середньої шкіл [8, с. 18], а на початок 1900 року разом з арабською створила потужний мовний тандем, який витіснив з початку арабсько-італійський білінгвізм, а потім і італійсько-французький [6].

Ситуація в Тунісі нагадувала своєрідний "лінгвістичний режим", за якого лише знання французької мови як єдиної офіційної давало тунісьцям можливість проникнути у сфери суспільно-політичного та культурного життя країни, здобути освіту, а також полегшувало працевлаштування (особливо в державних установах) і давало надію на кар'єрний ріст [8, с. 18]. "Знаючи лише свою мову, – відзначав туніський письменник Альбер Меммі, говорячи про причини виникнення двомовності, що виникнула в період протекторату, – колонізований стає чужоземцем у рідній країні" [4, с. 4-5].

¹ Бардоський договір було скасовано лише 20 березня 1956 року протоколом про визнання Францією незалежності Тунісу.

² Поширення турецької мови на території Тунісу пояснюється перебуванням останнього протягом 1574-1881 років у складі Османської імперії [2, с. 11].

³ Дві останні мови у гетерогенному туніському суспільстві виконували роль мов-посередників, а самі Франція та Італія були справжніми конкурентами у своїх імперіалістичних амбіціях по відношенню до Тунісу [8, с. 14].

⁴ Загальна кількість європейців, які проживали в Тунісі, станом на 1881 рік складала 18 914 осіб, з яких 11 206 італійців (59%), 7 000 англо-мальтійців (37%) і лише 708 французів (менше 4%) [8, с. 15]

Обраний колонізаторами курс на глобальну франконізацію корінного населення задля деперсоналізації останнього в першу чергу торкнувся представників місцевої аристократії, яка змушена була виховуватися на французькій культурі, говорити й творити мовою колонізаторів. Однак згодом так звана “просвітницька місія” охопила майже все населення Тунісу, особливо активну його частину [3, с. 33].

З метою докорінного винищення автохтонної культури і самотності туніського народу колоніальна політика Франції придушувала будь-які прояви націоналізму і переслідувала всіх, хто чинив їй опір. Вона навіть забороняла арабомовні видання, тим самим змушуючи їх перекаваліфікуватися на франкомовні або йти у підпілля [4, с. 15-16; 5, с. 22].

Як наслідок, на період протекторату припадає формування такого явища, як франкомовна література Тунісу, адже саме тоді туніські письменники почали активно використовувати мову колонізаторів як ефективну зброю у боротьбі з останніми, черпаючи натхнення з історії Тунісу, його боротьби за незалежність та прагнення відродити самотність національної культури.

Так, у 1894 році стає відомим ім'я поета-лірика Шекрі Ганема, а в 1900-ті – Мустафи Курда й Ахмеда Шергі. Згодом лави творців франкомовної літератури поповнили Салах Ферхат, Мухаммед Номан, Тахар Ессафі, Хашемі Баккуш, Альбер Меммі та інші туніські письменники [3, с. 33-39; 4, с. 149-164; 8, с. 24].

Своєрідним прикриттям французька стала і для арабомовної преси, яка через постійні утиски змушена була поповнити ряди франкомовної, тим самим зробивши останню двовекторною, адже, з одного боку, вона була трибуною для поширення ідей колоніальної політики, а з другого, – рупором національної боротьби туніського народу за незалежність.

Патріотичне волевиявлення до загальних мас доносили такі франкомовні газети, як “L'Étendard Tunisien” (“Туніський стяг”), “La Voix du Tunisien” (“Голос тунісця”), “La Voix du Peuple” (“Голос народу”), “L'Action tunisienne” (“Туніська боротьба”) та ін.¹ [8, с. 23].

Результатом такого привілейованого становища франкомовних видань стала їх неабияка популярність у вже незалежному Тунісі. Особливим попитом, наприклад, серед франкомовної преси користуються наукові журнали. До того ж багато публікацій виходять обома мовами: арабською і французькою. В першу чергу це ті, що спеціалізуються на гуманітарних науках та загальноінформаційні. Поряд з арабомовними також широко представлені й франкомовні щоденні та щотижневі видання [8, с. 37].

Відчутного впливу в період протекторату зазнала і система освіти, переорієнтація якої на колоніальний лад мала на меті не лише тотальне впровадження французької мови, але й популяризацію нових (західноєвропейських) духовно-культурних цінностей [8, с. 20].

Заклади освіти залежно від основного напрямку своєї діяльності та вибору науково-методичних засад умовно поділялися на три типи: європейські (прозахідні або панфранцузькі), франко-арабські (двомовні або пантуніські) і традиційні (класичні або панарабські).

Європейські повністю відтворювали французьку систему освіти (починаючи з навчальної програми й закінчуючи підручниками), ігноруючи при цьому все, що пов'язано з арабо-мусульманською культурою, за виключенням тих випадків, коли арабська літературна мова викладалася як іноземна (класична арабська взагалі відносилася до мертвих мов). Як правило, учнями таких навчальних закладів ставали нащадки вихідців з країн Європи, а також діти з єврейських сімей та заможних туніських родин або родин зі змішаним шлюбом [8, с. 19; 9, с. 27].

Франко-арабські заклади освіти були переважно орієнтовані на місцеве населення, хоча інші етнічні групи також мали можливість тут навчатися. Як видно з назви, навчання тут велося двома мовами, при чому вивченню самої арабської поряд із французькою приділялася достатня увага. В подібних навчальних закладах учнів знайомили як з європейською, так і з арабською культурою. До таких закладів відносився жіночий Колеж Луїзи Рене Мільє і заснований ще в 1875 році Колеж Садикі, навчання в якому балансувало між традицією і сучасністю, а його випускники згодом сформували туніську еліту прозахідного спрямування [1, с. 95-96; 8, с. 19].

Паралельно зі світською функціонувала й *система традиційної (духовної) освіти* за посередництва релігійних навчальних закладів: коранічних шкіл і куттабів (початкова освіта), медресе (середня освіта), Університету Аз-Зейтуна (вища релігійна освіта). Навчання в подібних закладах базувалося на вивченні Корану, його тлумачень, принципів мусульманського права і граматики, а їх випускники ставали переважно служителями релігійного культу, вчителями мусульманських шкіл, мусульманськими правознавцями тощо [8, с. 19; 9, с. 27].

Однак кількісний (з огляду на різновидність) прогрес в освітній сфері не можна вважати прямопропорційним якісному, адже за часів колонізації навчальні заклади охоплювали лише незначну частину місцевого населення², і як наслідок такої ситуації – тотальна неграмотність на момент здобуття Тунісом незалежності³ [5, с. 21-22].

Діти колонізованого населення, як правило, завершували здобуття освіти початковою школою; у середню переходив лише 1 із 45 туніських учнів, при чому для дітей європейців це співвідношення дорівнювало 1 до 5. Диплом технічної або професійної освіти одержував лише 1 тунісець із 134. На початок 1954 року всього 3% туніської молоді навчалася в технічних середніх і вищих навчальних закладах [1, с. 96].

Така ситуація цілком відповідала цілям, що їх колоніальна влада ставила перед системою освіти: “короткою освітньою дорогою” мали йти ті, хто в перспективі повинен був скласти трудові ресурси країни, необ-

¹ Суттєва підтримка, яку отримували туніський визвольний рух від націоналістичних франкомовних видань, стала приводом для застосування до них колоніальною владою таких же репресивних методів, що й до арабомовних. Однак попри це не перші й не другі не “склали свої пера”, продовживши наступ на колоніальний режим [8, с. 23].

² Станом на 1949 рік в туніських школах навчалася 12% тунісців проти 94% європейців [8, с. 20].

³ Напередодні незалежності в Тунісі неписьменними були 84% населення [1, с. 97].

хідні для розвитку її економіки, тоді як тих, хто мав би приєднатися до розбудови і зміцнення колоніального режиму, вели шляхом більш довгим, даючи, таким чином, їм можливість "франконізуватися як в лінгвістичному, так і в культурному плані" [8, с. 21].

Проте, незважаючи на зусилля колонізаторів штучно насадити французьку мову, а разом з нею і європейську культуру, процес франконізації значно гальмувався через збереження за ісламом статусу єдиної релігії автохтонів, а за арабською – священної мови, якою написаний Коран. Тому в штучно створених умовах домінування французької мови колонізаторам вдалося лише послабити позиції арабської, а не повністю її витіснити з ужитку, як це планувалося з самого початку. Однак навіть цього часткового успіху панфранцузької кампанії вистачило, аби зробити автохтонну більшість країни двомовною.

Отже, у таких соціально-історичних умовах, коли французи залишалися представниками нації поневолювачів, а корінне населення – поневолених, припускати повну духовну і культурну асиміляцію цих двох народів було б недоцільно. Однак говорити про симбіоз їхніх мов цілком доречно.

Так само є всі підстави вважати, що мовна політика колоніального режиму кардинально змінила лінгвістичну ситуацію в Тунісі, дозволивши арабсько-французькому білінгвізму зайняти монополні позиції в історично зумовленому біполярному протистоянні романських і семітських мов на території цього колишнього французького протекторату.

Література:

1. Ворончанина Н. И. Культурные преобразования в современном Тунисе / Наталия Игоревна Ворончанина. – М. : Наука, 1978. – 140 с.
2. Гусаров В. И. Тунис / Владилен Иванович Гусаров. – М. : Мысль, 1974. – 128 с. – (Соц.-экон. проблемы развивающихся стран).
3. Прожогина С. В. Литература Марокко и Туниса / С. В. Прожогина. – М. : Высш. школа, 1968. – 92 с. – (Современная зарубежная литература).
4. Прожогина С. В. Франкоязычная литература стран Магриба / С. В. Прожогина. – М. : Наука, 1973. – 188 с.
5. Чередниченко А.И. Язык и общество в развивающихся странах Африки. Проблемы функционирования западноевропейского языка: [монография] / Александр Иванович Чередниченко. – К. : Вища школа, 1983. – 166 с.
6. Bendana K. L'influence de la culture française en Tunisie, entre héritage et appropriation [Ressource électronique] / K. Bendana // Maghreb Magazine. – 2012. – № 8. – Mode d'accès: <http://htc.hypotheses.org/203>.
7. Langerová M. Diglossie au Maghreb: histoire et situation actuelle [Ressource électronique]: magisterská diplomová práce / Langerová Monika. – Brno, 2012. – Mode d'accès: http://is.muni.cz/th/262295/ff_m/magisterska_diplomova_prace.txt.
8. Naffati H. Le français en Tunisie / H. Naffati // Le français en Afrique. – 2004. – №18. – 452 p.
9. Sowinetz M.C. Bilinguisme arabe-français: enquête de terrain à l'université de Tunis: diplomarbeit angestrebter akademischer Grad Mag. der Phil. / Sowinetz Marie-Claire. – Wien, 2009. – 118 p.
10. Thibault A. Le français au Maghreb [Ressource électronique] / A. Thibault // Francophonie et variété des français. – Mode d'accès: <http://andre.thibault.pagesperso-orange.fr/FrancophLicenceSemaine9.pdf>.
11. Tunisie: pour la partie historique [Ressource électronique] // Encyclopédie Microsoft Encarta. – 2004. – Mode d'accès : <http://www.answers.com/topic/microsoft-encarta-encyclopedia-standard-2004>.